

SÁNDOR IVÁN

„A művészet karakter és bátorság dolga...”¹

Három szereparc

Három kép, három szereparc.

Nemcsak a szerepek jelennek meg előttem, miközben szembenézek a képekkel, nemcsak a szerepeket *játszó színész* arca.

„A fénykép, mint a tárgyról visszaverődő fénysugarak rögzítése, nem csupán a valóság értelmezése, hanem a valóság *nyoma*”, írja Susan Sontag.

Gábor Miklós három szereparca őrzi az Idő, a Sors, a Történelem *nyomát*.

Az egyik arc: fotón. Évtizedek óta őrzöm íróasztalom fiókjában.

A másik emlékeimben él több mint fél évszázada. A harmadik tusrajz negyven éve szobám falán.

Az emlékezetemben őrzöten rongyos ruházatú fickó halad gyerekcsapat élén. Régóta kóborolnak. Országutakon, tanyákon, mezőkön.

Csapat követi az élen haladót. Mint Bokát a Pál utcai fiúkban? Nem Boka. Magányos. Hányaveti. Vad tekintetű.

Háborúból jönnek. Romvárosok. Halottak. Éhezők. Szállás, élelem, jövő nélküli árvák kóborcsapata.

1946. Radványi Géza filmje: *Valahol Európában*. A főszereplő Gábor Miklós.

A második kép: tusrajz a falon. Hozzátartozik az otthonomhoz, a könyveimhez, a kéziratlapjaimhoz, a töltőtollaimhoz.

Feszés, zárt portré. A hajszálak mint a koponyavarratok. Kemény vonalakkal, az orr, a száj, az előremeredő áll. A tekintet uralja az arcot. Befelé pillant, önmagában kutat, énjének feltárássra váró ismeretlenjét keresi.

1964. Füst Milán Henrik királyának tusrajza Szász Endre legjobb korszakából.

A harmadik (valóban) fotó. Vak férfi. Semmit nem láthat, holott *mindent* lát. A színpad sarkába kuporodik. Nincs trón, nincs emelvény. Pedig: király. Felsőteste kissé jobbra dől. Mintha hallgatózna, hallana is. Miféle hangokat?

Szophoklész Oidipusz királya. Amilyenek játssza a Madách Színházban, amilyenek húsz évvel később rendezi fiatalok társulatával, amilyenek naplóelemzésében leírja a kilencvenes évek közepén, amikor már tudja, hogy az ezredforduló kultúrájából kiveszett az önfelismerés, eltűnt a katarzis, amikor felismeri, hogy Oidipusz ugyan meg tudta fejteni

¹ Részlet a szerző a Kalligram Kiadónál megjelenő, Féner Tamás fotóival illusztrált *Gábor Miklós arcai, szerepei* című kötetéből.

a Szfinx rejtvényét, de azt nem ismerte fel, hogy *mi az ember*, milyenek a Sors esetei, amelyeknek a halandók ki vannak szolgáltatva.

Gábor Miklós pályája, életműve alámerülés a korkaoszba, hogy átjusson rajta és színművészetté formálja. Életében, szerepeivel a századközép háborújának roncsvilágából indul, és az ezredforduló végső kérdéseire érkezik el.

Ravatalánál 1998 júniusában az őt, a művészetét legjobban ismerő rendező, Ruszt József búcsúztatta: „Nemzedékünk különösen megkínódott élménye, hogy az Idő nagy gomolyagáról lefutott a szál és a folyamatosság mostanság valahol megszakadt. Történelmi lépték szerint ez ugyan így természetes, de az élményt valóban megélni már nem annyira az. Az emberi természet talán a nyelv kialakulása óta nemigen változik. A körülmények változnak, de velük nem az ember természete, hanem csak viselkedése változik meg. E folyamatnak hű tükre és lenyomata a művészet, és benne a színház, az Idő játékos élet- és cinkostársa. Ahogyan Gábor Miklós 1963-ban Hamlet-naplójában fogalmazta: »A művészet karakter és bátorság dolga. Fel kell készülnünk rá, hogy váratlan, esetleg megdöbbentő eredményekhez jutunk, kétségessé tesszük magunk előtt a világról és önmagunkról eddig kialakított nézeteinket.«”

Ruszt József a ravatalnál ehhez hozzátette: „Olyan életművet hagyott maga után, amelynek értékelése, gondozása, sőt átörökítésének kötelességteljesítése mutatja meg, mit is kezd majd az Őt követő nemzedék ezzel az eredendő kérdéssel: »Aztán mi végre az egész...«”

Tükör előtt

Ismerünk rendezőket, akikben a színész halványul el, színészeket, akikben a rendező, írókat, akikben a zenész, festőket, akikben az író.

Nemrégien jelentek meg Pierre Paulo Pasolini ifjúkori regényei, s ezzel kezdetét vette a Kalligram Kiadónál a világhírű filmrendező írói életművének kiadássorozata. Pasolini írói, esszéírói életműve mindaddig lényegében ismeretlen volt, olyannyira uralták pályáját a filmjei.

Gábor Miklósnak nyolc könyve jelent meg. Az irodalmi világ nem fogadta be íróként, pedig prózanaplói, naplóesszéi, regényes korszakleírásai jelentősek. Énje, pályája, önmagával folytatott küzdelmei tárulnak fel bennük. A szerepjátások titkai. Nemcsak a színpadon, a hétköznapi életben is. Kevés művész volt a huszadik század második felében ilyen, a kegyetlenségig nyílt önmagával szemben is.

Amikor már az ország legelismertebb, legsikeresebb színészei közé tartozott, akkor is arra vágyódott, hogy íróként is felismerjék, és szenvedett az elismerés hiányától.

Könyveiben feltárul fél évszázad magyar színháztörténete, az ő személyes története. Ezekből a vallomásokból, fragmentumokból ismerhetjük meg színésze előtti fiatalkorát, a családi miliót, alkatának formálódását, a szerepjátásos Én kialakulását.

Szerény öltöző. Egérlyuk. A mennyezetről belógatott gömbformájú, csúnya lámpatest fénye csak a smink asztalkát világítja meg, előtte a magányos széket.

Balra szekrény, oldalán, tetején kellékek, köntös, koronák. Elöl jobbra a nyitott ajtó, zárjában a kulcs. Az ajtóval szemközt kopár falon ósdi fűtőtest, műanyag párologtató.

Inkább cella, mint művészotthon.

A tükör előtt az asztallapon parókatartó, éppen rokkó parókával.

Gábor Miklós öltözője a Madách Színházban a hatvanas évek elején.

A színészi Én és a szerep előadás előtti egymásra találásának mindennapos helyszíne.

A kisfiú, a fiatalember még nem ebben a határhelyzetben él. De már gyermekkorától önszeretletben, öngyűlöletben, családszeretletben, családgyűlöletben. Még nem vezet naplót, de rövidesen eljön az idő, amikor már úgy figyelni önmagát, mintha évekkal a színész-pályája kezdete előtt „öltözőtükre” előtt ülne.

„Ez az én történetem, hisz történet ez és nem is csak afféle belső, lelki történet, belekeveredtem én alaposan a világba... nemcsak színész közszereplő reggel, este, piactéri bohóc, közszemlére kitéve, de itt volt a családom is, feleségem és gyerekeim is volt, mint egy felnőtt férfinak, aztán két mama, vagy ahogy vesszük, két anyós, családapá is voltam, afféle *családi közéletet* is éltem, holott kisgyerekkorom óta gyűlöltem a családi életet, érzelmi életem ettől lett olyan ellentmondásos, ma se tudnám például megmondani, szerettem-e vagy éppen gyűlöltem-e apámat, anyámat. Apám *hatalmas* ember volt, vagys volt hatalmas, nemcsak én felettem, nemcsak anyám felett...”

Az apa „fura, groteszk” magánya foglalkozásával is járt. Mozitulajdonos volt Zalaegerszegen. Nem tartozott sem az értelmiséghez, sem a hivatalnokréteghez, az iparosok kasztjához sem. A magányát, a „nevetséges kis elhivatottságát”, amivel a legkülönbözőbb műfajú és értékű amerikai, francia, német filmeket terjesztette egy kisváros maradi ízlésű közegében, fokozta, hogy zsidó származású volt. A „mozisságát” hivatásnak fogta fel, Girodoux, Gide, Proust művei álltak a könyvespolcán, a *Nyugatnak* első számától előfizetője volt.

A mozi jól ment, a *Meseautó* telt házakat vonzott, de az apa rátestálta a maga „fura” magányát a fiára is, „...ha új tanár jött az osztályba és kíváncsi volt a tanulók származására, otthoni körülményeire, és nekünk betűrendben be kellett mondanunk, mi a papánk foglalkozása, ha ilyen alkalmakkor bementem, sose komolytalanul azt, hogy »moziigazgató«, vagy »mozitulajdonos«, a tanár mindig elmosolyodott barátságosan, de furcsállva is, elnevette magát, mint ahogy a fiúk is, az osztálytársaim is minden ilyen alkalommal nevettek, nem durván, nem kinevettek, csak éppen kuncogtak egy kicsit, hogy nekik ilyen furabogár osztálytársuk van.”

Amiként az apát, a fiút sem tudta környezete sehova besorolni. Ekkor veszi kezdetét a folyamatos és örökös magány tudata, először a „gyűlölt-szeretett” családtól, majd a társadalomtól, s közben önmagától való menekülése, hogy az útkanyarokban mindig *ama* tükörrel találja magát szembe, s amelyben sorsa bármelyik alakváltozatában – mintha szerepváltozatokban élne – *ama* tükör előtt mindig önmaga tekintetével nézhet szembe.

A kitörés? az olvasás, aztán az írás. Ebből alakul majd a folyamatos naplóírás, amelyben beszámol a „menekülési út” tapasztalatairól. Ez az eredete annak, hogy idővel Gábor Miklós a legolvasottabb, a világirodalomban is, a korszakkultúrában is legjáratasabb magyar színész.

Fordulat, amikor („zavaros, vidéki, kamasz voltam”) egy székesfehérvári könyvkereskedés kirakatában megpillantja Szentkuthy Miklós *Prae*-jét, megveszi, olvassa, Proustra emlékezteti, „érzéki volt és intellektuális egyszerre, sőt elválaszthatatlanul. Ez a hangnem volt, amit leginkább magaménak éreztem; a mániát és a mániát üldöző józan ész...”

Naplóját, amin egész életében folyamatosan dolgozik, 1944-ben a fronton kezdi írni, egy pesti lakás fürdőszobájában bombazáporban folytatja: „Minden napló igényel egy harmadikat, hogy az igazi arcot meglássa benne. Idővel talán magam leszek e harmadik...”

Már túl lesz nagy szerepein, nagy sikerein, a határokon túl is elismert művész, első könyvei is megjelennek, már családot alapított, már volt Ruttkai Éva, lett Vass Éva férje, de színészetében-életformájában még mindig meghatározó a *különállás*. A magányérzés, ami – szerencsére! – oly mélyre szívódik, hogy nagy szerepeiben a századvég – megelőlegezeten az ezredforduló – személyiségküzdelmét, töréseit, válságait, leépüléseit, a korszak nyomása alá került Én fölmozsolódását tudja felmutatni.

Közjáték az ötvenes évek közepéről: barátságos beszélgetés Kiss Manyival a Madách Színházban, „egyszerre váratlanul dühödten ordítani kezdett: miért nem veszek én részt a társulat ugratásaiban és tréfáiban?; miért ülök az öltözőmben a tollammal meg a könyveimmel?... fenntartom a jogom, mondtam, hogy olyan legyenek, amilyen vagyok... Manyika se tudja, gondoltam, hogy egész színészi precizitásom játék, valami *az álmodozás és rejtvényfejtés között*...”

És egy másik: húsz évvel később. Már szakít a Madách Színházzal, ahol úgy érzi, képtelen megújulni, már elfogadta Ruszt József meghívását és Kecskeméten játszik, rendez, fiatalok között. Tolnay Klári ellátogat az alföldi városba, megnéz egy előadást, belép utána a színészklubba, ahol meglátja Gábor Miklóst whiskys pohárral a kezében, kedélyesen csevegni. Ruszt Jóskának kezét kéne csókolni, mondja Tolnay, amiért ezt elérte Miklósnál.

Napló a káoszban

A *Kicsi-világ-háború* hátsó borítóján egyenruhás fiatalember fotója. Már csinos, de még nem zseni. Belőle lesz – amiként egyik könyvének címe is mondja – a későbbi *csinos zseni*. Ha nem volna honvédegyenruhában, azt hihetnénk, hogy érettségiző diák portréja látható. Borotvált arc, íves szájjal, hódítóan hunyorító szem, a katonasapka előírás szerint a dús balszemöldökre csúsztatva.

Parasztház udvarán állnak az ágyúk a Kárpátok egyik falujában. „A lovak rágják a zabot, néha fújnak, toppantanak. A nap balra nyugszik, hirtelen és olyan élesen, mint egy körző, előtte düledező léckerítés, ez viszont csaknem édeskésen festői... biztos jóképű vagyok, kár, hogy a lányok nem látnak: pirosra meg barnára sülttem, aztán meg a durva közlegényruha, a piztolytáska laza súlya, alacsonyan a csipőmön: olyan vagyok, mint egy cowboy...”

Míntha egy operettszínpadon – két addigi kis szerepe közül az egyik operettszerep volt – játszaná a kiskatonát.

Holott a háború katasztrofális, véres hónapjait éli át a Kárpátokban 1944 őszén.

Regényét, amelyet 1976-ban adott ki a Szépirodalmi Könyvkiadó Kőszeg Ferenc szerkesztésében, az eseményekkel egy időben írta, utólag csak tömörítette, kommentálta. A belső borítókön az egykori kézírásos szöveg.

Akkor, azóta sem figyelt fel rá a közvélemény, a kritika arra, hogy Gábor Miklós könyve a második világháború végjátékának egyik legjelentősebb írói műve. A céltalanság, a harc kilátástalansága, a fafejű tisztikar drillje, a kényszerű parancsteljesítés, a harcászati dilettantizmus, egy háborúba kényszerített fiatal nemzedék fölállozása a nácizmus oldalán, a visszavonulás pusztító káosza a háborús magyar részvétel pontos, néhol tragikomikus krónikája. A stílus személyesebb-líraibb, a nyelv hullámzóbb, de az elevenné tétel hasonlítható Székely János *A nyugati hadtestjéhez*, Mészöly Miklós *Berlini riportjához*.

Ugyanabban a véres káoszban bolyong a *Kicsi-világ-háború* történetmondója, mint a nyugatra vezényelt levante Székely regényében, a hajdani háborús útvonalát újrarázó férfi Mészöly novellájában.

A Bolyongó mindvégig önmagát követi.

Stendhal Párizsi kolostorának egyik legemlékezetesebb, sokszor hivatkozott leírása a waterlooi csata, amelyben Fabrizio is részt vesz, ő is bolyong élők között, holtak tetemei felett, de fogalma sincs arról, hogy Európa történelmét hosszú időre meghatározó ütközet színhelyén jár-kel.

A snájdig tüzerkatoná tudja, hol van. Ez adja a naplóregény feszültségét. Gábor leírásában a harc olyan érthetetlen, mint egy mesében, a gomolygás olyan, mint egy kalandfilmben. De: mégis valóság. Ebben a „mesés-kalandos” (véres-tragikus) *valóságban* fi-gyeli – itt is – önmagát.

Hogy maradhat a harci szünetekben ideje a naplórásra?

„Unottan álldogálok a löveg mellett, bámulom a lövegzár olajos fényeit... Románia ki-lépett a háborúból. Most mégsem hiszem, hogy valaha vége lesz. Párizst állítólag körülzár-ták az amerikaiak, van egy verzió, hogy el is foglalták. Nagy hegyek; faházak; erdők, fe-nyők; erős szagú katonák; én meg mintha nem köztük járnék. Látom őket, mindenhez van szemem, de élményeim nem az enyéme...”

Mint aki csak megfigyelő.

Holott mellette hullanak az aknák és ő a legjobb lövegirányzó az ellencsapásnál.

„És ha nem lesz kalandfilm az életedben: mi marad?”

A hetykeség mélyén a látomás: „Az ágyúcsövek előtt a hegyoldalban hosszú, fekete-szoknyás figura jelent meg, mintegy pap, pópa, hosszú botjára támaszkodva, öreges lép-tekkel, de nyugodtan és határozottan közeledett felénk, mit sem törődve a feje és a domb felett süvítő gránátjainkkal. Tátott szájjal csak néztük, aztán félni kezdtünk tőle. Mint a halál. Aztán közel ér és addigra az ítéletet hordozó próféta vénasszonnyá változott. Eköz-ben szél fúj...”

Újra lövünk. Két szuronyos katona ukrán parasztot hoz, tüzet rakott a hegyen, azzal vádolják, hogy jelt adott az oroszoknak. Ugyanonnan jönnek, ahonnan az a pópa jött – vagy vénasszony, szóval a halál –, az egész jelenet ismétlésnek tűnik, de a pópa (vagy stb.) mintha csak ennek a *jelenet*nek a bevezetője lett volna, mintha csak valami közelgő végzetre hívta volna fel a figyelmünket – természetesen hiába...”

Mintha csak a kamera hiányozna a *jelenet* megörökítésére, mintha a rendező intésére várna az első próba után a stáb: felvétel indul.

A snájdig tüzer kilép a jelenetből, elfoglalja a kamera mellett a scripter helyét és je-gyezgeti a „forgatás” eseményeit: orosz gépek támadása, rázkódik a föld, feldobja a bokrok alján kapaszkodókat, „fedezéket keresve lihegve körbeszaladgálunk egy szénakazlat, a gép meg felettünk körözött. Az egész nevetséges volt... a rádió tegnap valóban bejelentette a fegyverletételt, négyszer is bementék rövid időközben, de később: Szálasi átvette a ha-talmat, a harc megy tovább. Szálasi? Túl hülyén hangzik. De valami van és lesz.”

Amikor fel kell esküdni Szálasi-ra, a legtöbben nem mondják a szöveget. Amikor a hun-garista eszméről van szó, néhányan vihognak. Szégyenében, dühében elbőgi magát. „Leg-jobban egy komiszkodó, de beszart iskolai osztályhoz hasonlítottunk. Nem tudtuk mihez tartani magunkat. Se élni, se halni, se sírni, de röhögni.”

Claude Simon hatalmas háborús regényében olvastam a *Flandriai útban* hasonló leírásremeklést a céltalan, förtelmes harci összecsapásokról.

Támadás éri a tüzereket egy falu szélén. A T-34-es harckocsik közelednek. Lövik őket. Mindenki menekül. Vontatják a lövegeket. Tolakszanak az ösvényeken a szekerek. „Kováccsal kettesben maradunk, felkapcsoltam a löveget, ez nehéz munka, máskor négyen is nehezen bírjuk, Kovács röhögött: »Ilyen produkciót se láttam még karpaszományostól« – és elégedetten láttam, hogy büszke rám, én meg rá voltam büszke és arra, hogy megdicsért. Néhány lépést tettünk visszafelé, akkor megint megjelent a harckocsi és lőtt, megint le kellett kapcsolni, terpeszteni a talpakat, löni, és én megint gurultam. Újra fel. Nem tudom, hányszor csináltuk ezt. Közben az egyik vezetéklovat kilőtték, le kellett vágni a szíjakról, otthagytuk fekvé, keresztben az úton, döglött volt már. Aztán egyszerre mi is ott álltunk az erdei út torkolatánál. Lovak, kocsik, ágyúk, emberek egymást tiporva futottak, lehetetlennek látszott, hogy beférkőzzünk, de rácsaptunk a lovakra, és kegyetlenül közbük hajtottunk, a közepébe, engedniük kellett, lovaik patái mögött üvöltve törtettünk. Hátunk mögül lövöldözés visszhangja. Zách ugrott le mellettem fényes testű lováról, lihegve megdicsért a bátorságomért, én meg egy cigarettát kértem tőle... Egy szekér égett, de olyan zártan, mint egy oltár. Valamit tettem, aminek semmi értelme, mesélném, de kinek, minek? Nincs ember, aki megmondhatná, szégyelljem-e magam vagy büszke legyek... ez egy lopott füzet, amiben a naplóm folytatom... „Mutassátok meg, hogy hal meg a magyar tüzér”, mondta Zách, és karabélyt nyomtak a kezünkbe, bedugtak egy árokba és közölték, hogy orosz harckocsik közelednek.”

Fogságba esik, szlovák partizánok közé kerül. Különös minden. Kassára utazik. Látószólag egységét keresi, valójában „lelép” a katonaságtól. Budapesten átéli szülei az ostromot. Naplót ír. Olvas, olvas. Fürdőszobába bújva, bombazáporban. Bizonyára mindvégig hamis papírokkal. Bizonyára, mert erről sehol nem tesz említést.

„...a szívfájdalom, hogy vége a régi szép napoknak... ez volt minden kapcsolatom azzal, amit igazi háborúnak nevezhetnék, ez volt a kapcsolatom az emberi szenvedéssel, a halottakkal, az áldozatokkal, néhány egyszerű érzés: ahogy a németeket gyűlöltem, ahogy vágyódtam anyám után... Minden egyéb gyanús volt, kétértelmű, zavaros. Tetteim hidegen hagytak, de ez a néhány elemi érzés mintha becsület lett volna és gyermeki tisztaság, amelyet nem tudtam megtagadni...”

Ha a háborús leírások Claude Simon prózáját juttatták eszembe, a naplóregény kódája Albert Camus *Az első emberéne*k gyönyörű befejező szakaszait.

A naplóíróban az író érik.

Tudva, nem tudva a későbbi színész.

Még tart a budapesti csata, amikor a háborús napló véget ér. Nem tudhatja, hogy másfél év múlva két pályaindító szerep várja. A családjától mindvégig menekülőt Cocteau *Szent szörnyeteg*ekjében a Fiú szerepe, a háború országútjait megjárót a *Valahol Európában* főszerepe.

Sors és színészet találkozása.

Sikerek, kudarcok

1945 szeptemberében játssza a Fiút a Cocteau-drámában Várkonyi Zoltán Művész Színházában. Hónapokkal később forgatják Radványi Géza filmjét, a *Valahol Európában*ban.

A családi gyűlölet-szeretet szerepe az egyikben, a háború élményvilága a másikban.

Nyolc év múlva írja Naplójába, amikor a Nemzeti Színházban Jágó szerepét próbálja az Othellóban: „Én akarok Jágó lenni, én...” A szereppel való azonosulásvágya majd kudarchoz vezet. A színész énje és a figura között bejárhatatlan a távolság. Ám a pályakezdés szerepeiben a vágy megvalósul. Szerencsés a pályaindulás azért is, mert a korszak legnagyobb színészeivel játszhat együtt. A színdarabban Sulyok Máriával, Uray Tivadarral, a filmben Somlay Artúrral. Jönnek az újabb szerepek filmen, színpadon. Lehet a korszak szépfiúja csábmosollyal, behízelt tekintettel, fiatal lányok álma, akkoriban: a pesti Gerard Philip.

Kisdiák koromban vásároltak a szüleim bátyámnak és nekem bérletet a Nemzeti Színházba. Emlékezetem szerint a második emelet második sorából néztem az előadásokat. 1946-ban már a földszintről, összebújva szvithartommal. N. E. testének illata, a tapogatózó ujjaink a sötétben a III. Richárd utolsó jeleneténél, amikor Richmond a győztes seregnek élén színpadra lép, a mögöttünk ülők ránk is szóltak, hogy ne a színházba járjunk szerelmeskedni.

Richmond. Páncélban, sisakban. A fényzórók keresztjében. Leemeli a sisakját, fekete fürtjei a nyakában. Magasra emeli harci pallosát. A fény felcsillan a pengén, az acél szikrát vet.

Richmond: Gábor Miklós. Igazságot hoz.

A háborúból való felocsúdás éve. Emlékezetes fotók, híradófelvételek őrzik a színházak újjáépítését. Némelyiken Gábor Miklós is látható. Téglát hord Gobbi Hildával.

1949-ben harmincévesen már a következő generáció legjobbait segíti a színpadon, amikor a pátosszal teli antifasiszta darab főhősét játssza. Társai nemcsak a mesetörténetben, a színészmesterség tanulásában is követik. Az *Iffjú gárda* többi szereplője: Békés Rita, Ferrari Violetta, Gyurkovics Zsuzsa, Kálmán György, Soós Imre. Pályáját kezdi a magyar színháztörténet egyik legjelentősebb nemzedéke.

Nem ismer műfaji határokat. Játssza Mánás Miskát, a *Budapesti tavasz* katonaszökevényét. Ha feltűnik a színészek, írók kedvelt eszpresszóiban, a Belvárosban vagy a Margitszigeten, utána fordulnak az emberek.

De a snájdig mosoly, a kevély tartás mögött az önmagával való elégedetlenség. Görcsösség a próbákon, küzdelem az új szerepekkel.

Mások életében is vannak időszakaszok, többnyire nagy sikerek, nagy kudarcok, netán magánéleti megrázkódtatások alkalmával, amikor rájuk tör az önmagukkal való szembenézés ideje. Gábor pályája a munka-önszembenezés, a felszámolás és leszámolás útvesztője. Megveti a pózokat, miközben önmaga is pózok rabja. Legalább tudja, nem titkolja. A színésztársak között, a művészvilágban is ezért magányos. Legjobb kortársai is – amiként diákkorában az osztálytársai – érzik, hogy *más*. Mosolya hol angyali, hol farkasmosoly. Önimádat, öngyűlölet. Írásaiban mindezt megörökíti. Bevezet a próbák kulisszái mögé. Mert az író is formát keres. Naplója: a színészelet regénye. A főszereplőt, önmagát olyan kíméletlenül eleveníti meg, mint a nagy írók a regényalakjaikat.

Az első klasszikus szerepek a Nemzeti Színházban. Az *Ahogy tetszik* Jacques-ja. Göröcsösnek érzi magát a próbákon. A bemutatón is. Túl okos? Kívülről játszik? Hirdeti, szavalja a szerep bölcsességeit, nem ábrázolja.

Sok nagy színészhez kerültem közel évtizedek alatt. Néhányan bizalmukba fogadtak, megosztották pályaküzdelmüket. De sohasem hozták nyilvánosságra. Egy-egy kudarcuknál rendszerint nem magukban keresték az okot, inkább a rendezőben, a rövid próbaidőben, a darabban, a szerepben. Gábor Miklós, a színész e tekintetben is olyan hőse volt Gábor Miklósnak, az írónak, akinek az élet, a játék sötét oldalai hozzátartoztak ahhoz a „figurához”, aki ő maga volt.

Első megjelentetett könyve (*Tollal*, 1963) az írói teljesítmény színvonalában folytatása a háborús naplókisregénynek.

A „hős” ezúttal az *Othello* Jágó szerepével küzdő színész, aki szembenéz színészi kudarcával.

„Ne játszd intrikusra Jágót – figyelmeztet N. – Éppen a te szemedre, homlokodra, a te nyílt tekintetedre van itt szükség, és a közönség is erre kíváncsi.”

Jágót *ilyennek* akarja játszani, „nyílt homlokú, nyílt szemű férfi, mindenki szereti – csak ő nem szeret senkit... Nem azt keresem, hogy milyen mozdulatokkal, grimaszokkal árulhatom el a közönségnek, mi lakik Jágóban. Én akarok lenni Jágó, én!... De hát nem megy, semmi nem megy. Ott állsz a színpadon kiapadt fantáziával, tehetetlenül, minden mozdulatod hamis, csak a rendező utasításait követed mozdulatról mozdulatra. Sírni kellene, toporzékolni.. csak egyre vágyom: hogy minél előbb túl legyek a jeleneteimen, minél előbb eltűnhessek a színpadról”.

Három héttel később: „A szöveggel még mindig gyalázatosan állok. B. S. (Balázs Samu) félrevon és megmagyarázza, hogy nem vagyok démoni, csak egy szimpatikus vagány. De én nem tudok démont játszani, csak egy embert... Egyszerűen csődöt mondok. Még ott szövegmondás közben elhatározom, hogy visszaadom a szerepet; megrémülök, hogy ez már az idegösszeomlás; más pályára megyek, határozom el... A pokolban érzem magam. És tovább kell csinálni!”

Otthon. Ruttkai Éva már (évek óta) a felesége. Kíméletlenül őszinték egymáshoz. „Hadarok, mondja és az egyéniségemtől idegen dolgokat csinálok. Hisztérikusan reagálok a szavaira, nyilván mert tudom, hogy igaza van... N. azt mondta egyszer: »Jágónak egy méterrel hosszabb az árnyéka, mint más közönséges halandónak.« Az én Jágóm mellől hiányzik ez az árnyék.”

Nemcsak önmagával néz szembe az elhagyhatatlan tükörben, amit mindvégig metafizikai „kellékként” hurcol magával. Vizsgálja mások erényeit, hogy megpillantsa önmaga hiányait.

1954. május 26-án írja Naplójába: „Az ügyelőpult mellett összekötözött kézzel várom, hogy belökjenek a színpadra. Két főiskolás »Öröm« között hallgatom Bessenyeit, aki odabenn éppen Desdemonát siratja. Mi minden van ebben a fiúban! Csak nő, csak nő a szenvedélye, pedig azt hittem, tovább már nem nőhet, de hatalmas mellkasa csak önti, áradnak a telt szavak. Most megértette, hogy Desdemona tiszta, fekete arcán boldog nevetés ragyog fel, széttárul két karja és a nézőtér felhördül: öklével együtt széles mellébe zuhan az észrevétlenül előrántott kés.”